

BERÉNYI MARIANNA

MÚZEUMOK A DIKTATÚRA ÁRNYÉKÁBAN

FILEP ANTAL ETNOGRÁFUS EMLÉKEZIK

IMilyen volt a muzeológiai képzés a Rákosi-korszakban? Hogyan lehetett elhelyezkedni, miként zajlott a munka a vidéki kis múzeumokban? Kérdéseinkre Filep Antal etnográfus válaszol, akinek munkássága elsősorban az MTA Néprajzi Kutatócsoportjához, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Néprajzi Tanzékhéhez kapcsolódik. A mostani beszélgetésünk mégsem a néprajztudományra fókuszál. Filep Antalt arról az időszakról kérdeztük, amikor ő tanult muzeológiát és amikor pályáját kezdte a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatójaként.

MC: *Néprajzos kutatói pályája mellett többször dolgozott múzeumban, a Janus Pannonius Egyetem leendő etnográfusainak pedig már ön tanított muzeológiát. Mikor kezdett a muzeológia iránt érdeklődni?*

INagyon korán. Emlékszem, disznóölés volt nálunk, ahol segítenem kellett. Mielőtt rám került a sor, beleolvastam László Gyula *A honfoglaló magyar nép élete* című könyvébe. Érdekesnek találtam, és amikor elvégeztem a munkámat, folytattam az olvasást. Később elmentem a helyi múzeumba, ahol az akkori múzeumigazgató örömmel fogadott. Megkérdezte, a szentesi gimnáziumból jönnek-e mások is szakköri foglalkozásra. Eleinte négyen-öten jártunk, aztán a többiek elmaradtak.

MC: *Ki volt akkor a Koszta József Múzeum igazgatója?*

IA később Amerikába elkerült régész, Mérey-Kádár Ervin, akit a Nemzeti Múzeumból helyeztek ide 1952-ben. Hamarosan magánéleti válság miatt Debrecenbe ment, majd 1956-ban emigrált. Őt követte igazgatóként Szabó János, aki korábban Szolnokon, később Egerben dolgozott. Már az érettségim idején, 1954-ben helyezték át Jászberényből Szentesre Csalog József régészt, ő végül 1964-ig vezette a múzeumot. A múzeumigazgatók változtak ugyan, de én kintartóan bejártam.

MC: *Milyen feladatokat kapott a múzeumban gimnazistaként?*

- ¶ Részt vettem Párducz Mihály vekezerzugi ásatásain, amikor a szkíta temető lovas hamvasztásos sírmezőjét feltárta. Az volt a feladatom, hogy bejárjak a postára, elhozzam hetente a munkásoknak kifizetendő pénzt. Mivel korábban dolgoztam az állami gazdaságban, pontosan tudtam, melyik iroda hol van, intéztem az étkeztetést. Mellette lapátoltam a kubikosokkal, vagy segítettem a régészek sírbontását.
- ¶ A szentesi múzeumi munka során László Gyulát is megismertem. Kardos László a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezető munkatársa (etnográfus, a népi kollégiumi mozgalom szervezője, kezdeményezője, 1948-ig Nékosz főtitkára – A szerk.) hívta át 1949-ben a kolozsvári egyetemről, hogy ha megszervezi az általa megálmodott múzeumi központot, legyen mellette helyettes, valamint László Gyula vegye át a Nemzeti Múzeum főigazgatóságát, népvándorlás kori és középkori régészetet tanítson az egyetemen. Közben Kardost félreállították, megszervezték a Múzeumok és Műemlékek Országos Központját (MMOK), és a háború utáni első nagy kiállításokat kezdték építeni. Ezeknek a tárlatoknak a kivitelezése meglepően luxus módon alakult. Ilyen volt a hódmezővásárhelyi Tornyai Múzeum kiállítása is, ezért az MMOK úgy határozott, hogy olcsóbb megoldásokat keresnek. Ebből az lett, hogy fali vitrinekben kiállították a tárgyakat, László Gyulával nagy jeleneteket festettek a sima falra secco jelleggel. Az így elkészült honfoglalás kori lovas mellé kiállíthatták a zablát, kengyelt és más leleteket. Ez történt nálunk is, én pedig segíthettem neki a festésben, vihettem az anyagokat. Nagyokat beszélgettünk, egész nap együtt voltunk, tanácsot adott, miket olvassak, miként tájékozódjak. Közben volt egy másik munka is, Banner János bátyjával, Banner Benedek nyugalmazott gimnáziumigazgatóval a vitrinek furnérlemezeit kasíroztuk, mielőtt a tárgyakat ráerősítettük.

MC: *Rengeteg időt tölthetett a múzeumban...*

- ¶ Igen! És még emellett néprajzi gyűjtést is kezdtem. Érdekelte a helyi fazekasok hagyatéka. Volt olyan év, amikor októbertől december közepéig gyapotot szedtünk, szünetelt a tanítás. Az iskolaival szemben inkább a múzeum könyvtárát választottam, de sajnos pár hónappal később megszüntették a kölcsönzést, majd zúzdába vitték a könyvvállományt. Az 1860-as évektől gyűjtött anyagot nemkívánatosnak nyilvánították, a múzeumot pedig arra kötelezték, hogy a történeti, néprajzi és a régészeti anyag kivételével mindent semmisítsen meg. Sok más mellett elpusztultak Kossuth hírlapjai is. A múzeumigazgató – aki egyébként prémiumot kapott a bezúzatásért – úgy tudta megmenteni a könyvek egy részét, hogy szétosztotta a helyi értelmiségiek között.

¶ Mire az egyetemre kerültem, már volt gyakorlatom. Előfordult, hogy az iskolapadból hívtak ki múzeumi ügyekben. Amikor szovjet stratégiai tervek szerint Záhonytól Bajáig autópálya épült – ez abbamaradt, mert kibékültek Titóval –, Kiskunfélegyháza Galambospusztáról jelentették a Nemzeti Múzeumnak, hogy leletek kerültek elő. Nem volt kit mozgósítani. Párducz felhívta a szentesi múzeumot, keressenek meg, menjek át Kiskunfélegyházára, és a hivatalseggeddel tegyünk szemlét, és írjak jelentést. Felpattantam a biciklimre, megállapítottuk, hogy szarmata leletanyag került elő, de néhány edény kivételével mindent elplaníroztak. Más ástatásokon is részt vettem, sőt már az Akadémiai Kutatócsoportban dolgoztam, amikor még mindig fordultak hozzám bizonyos ásatási dokumentációk értelmezése miatt. Az is előfordult, hogy az iskolában a minisztérium néprajzi előadója keresett meg, mert értékes fazekasműhely berendezését jelentettem. Miután megnézte, engedélyt kaptam, hogy a múzeum éves tárgyvásárlási keretéből megvásárolhassam, amit arra méltónak találok.

MC: *Milyen szakemberek voltak az ötvenes évek első felében a szentesi múzeumban?*

¶ Egy régész volt, jóval később vettek fel történészt, etnográfust. Ha művészeti, néprajzi kérdésekben elakadtam, Hódmezővásárhelyre, a Tornyai János Múzeumba kerékpároztam, ahol Galyasi Miklós volt az igazgató. Ő a művészeti gyűjteményt kezelte, de mindent elkövetett, hogy legyen régésze, néprajzkutatója. Ez utóbbi feladatra 1953-tól Péczely Attila népzenekutatót osztották be. Ő az orvosi pályát cserélte fel a múzeumira.

MC: *Restaurátor dolgozott Szentesen?*

¶ Igen, egy volt vármegyei hajdú. A középkori régészettől régebben idegenkedtek a régészek, a honfoglaló sírok feltárásával befejeződött az érdeklődésük. Hogy ez változott, hozzájárultak Györffy István néprajzkutató kísérletei, előadásai, Bátky Zsigmond, Jankó János főleg kályhákra vonatkozó megfigyelései. Már a háború előtt a néprajz oldaláról nagyon erős régészeti érdeklődés alakult ki, amely involválta Méri István vagy László Gyula későbbi kutatásait. Ilyen módon a két szaktudomány egymáshoz közeledett. Mészáros Gyula, a szekszárdi múzeum igazgatója talált Tolnában olyan késő középkori lelőhelyet, ahol háromnegy fazekaskemence (katlan) generációkon át használatban volt. Ha égetéskor egy cserépedény tönkrement, eldobták a kemence mellett. Ez azt jelentette, hogy a 15. század végétől a 16. század végéig, hosszú időn keresztül egymás fölött gyűlt a kerámiaanyag, amiből következtetni lehetett, hogy a hazai színes

Részlet a sárospataki múzeum egykori kiállításáról: fegyverterem
Fotó: Filep Antal, 1960-as évek

Részlet a sárospataki múzeum egykori kiállításáról: szőttes szoba
Fotó: Filep Antal, 1960-as évek

Részlet a sárospataki múzeum egykori kiállításáról: parasztszoba
Fotó: Filep Antal, 1960-as évek

Részlet a sárospataki múzeum egykori kiállításáról: kiállítási terem, 17–18. századi fegyverek
Fotó: Filep Antal, 1960-as évek

kerámia nem feltétlenül török kori eredetű, közelebb áll a reneszánsz műhelyeinkhez, valószínűleg Zsigmond és Mátyás korának folklorizálódott öröksége. Mivel Szekszárdon nem volt restaurátor, László Gyula javaslatára a szentesi kollégához vitték át, hogy tisztítsa meg a katlanok anyagát. Ő meg is mosta a cserpeket, és megállapította, hogy ezek nem képviselnek múzeumi értéket, mert késeiek. Az egészet kidobta a szemétkébe, s jelentette, hogy értéktelen az anyag. De a restaurátor nem tehetett róla, mert vármegyei hajdúságából a néhai Csallány Gábor múzeumigazgató képezte át még a harmincas években. Ő is a haláláig, 1945-ig úgy gondolta, hogy valahol 1000 tájáig terjed a régészet.

MC: Ha gimnazistaként beleásta magát a régészetbe, miért a néprajzot választotta végül?

¶ Már gimnazistaként éreztem, hogy teljes gazdasági-társadalmi átalakulás kezdődött, ami a paraszti kultúra és a hagyományos kézművesség eltűnésével jár. Politikai megfontolásból a szó szoros értelemben tervszerűen kezdtek el az agrártársadalmat felszámolni, történeti értékű, a jelenkorban használt technológiák, tárgyak, emlékek pusztultak el. Gyapotszedés közben találkoztunk teljesen kiürült tanyákkal, beszéltem olyan egykori fazekasmesterrel, aki azt mondta, ha a földjét elveszik, nem éli túl. Fel is akasztotta magát, amikor ez megtörtént... Úgy éreztem, hogy soha többé nem lesz dokumentálható ez a világ, történelmi jelentőségű feladata van a néprajztudománynak, a régészeti anyagok megvárják az utókor kutatóit.

MC: Az ELTE-re felvételizett néprajz szakra, amely akkor muzeológiai képzést is jelentett. Ki tanította a muzeológiát? Mire helyezték a hangsúlyt az ötvenes években?

¶ Oroszlán Zoltán régész, művészettörténész tanított, akinek a jegyzeteit még a kilencvenes években is használtam, amikor már a Janus Pannonius Egyetem néprajz szakán előadtam. Tőle múzeumtörténetet tanultunk, általános, a múzeumok működésével kapcsolatos ismereteket adott át, nem szakmuzeológiát. Ezt K. Kovács László néprajzkutató, a magyar néprajzi filmezés egyik fontos alakja tartotta nekünk, ami azért volt izgalmas, mert az 1930-as években szerzett baltikumi tapasztalatait kamatoztatva a svéd–finn és észti múzeumi módszerek átültetője volt. Hazatérte után, 1939-ben nevezték ki a Néprajzi Múzeum munkatársává. Többek között neki is köszönhetjük az Etnológiai Archívumot. Előtte alaposan tanulmányozták, hogyan működnek az északi államokban az archívumok, és azt adaptálták. K. Kovács László a *Néprajzi Értesítő*ben erről a reformról hosszú cikket írt. Hasonlóan izgalmas volt, amit a nyilvántartásról mondott.

Amikor Zombor Magyarországhoz került, a városi múzeum anyagát bevitték a szegedi régészeti tanszékre. Banner János vezetésével, a szegedi régészeti tanszéken kísérletezték ki az új nyilvántartási rendszert, az új típusú leírókartonokat, leltárkönyveket. Aztán jött a háború, valamikor az ötvenes évek vége felé került vissza Jugoszláviába a zombori anyag.

MC: *Milyen szakon volt még muzeológiai képzés?*

¶ Három szakon, a néprajz mellett a régészetten és művészettörténeten. A hatvanas évek elején Liptai Ervin javasolta, hogy legyen történész–muzeológus képzés is. A sárospataki időszakom második felét töltöttem, amikor már találkoztam olyan gyakornokokkal a Nemzeti Múzeumban, akik már eleve történész–muzeológusnak készültek.

MC: *Mit tanultak muzeológiából a többi szakon?*

¶ Ők is Oroszlán Zoltánnál hallgattak általános muzeológiát, használták a jegyzetét, és náluk is voltak szakmuzeológiai órák. Emellett a szakmai gyakorlat is fontos szerepet játszott. Azok, akik a három említett szakot végezték, a harmadik év után egy nyári hónapot, majd az ötödik évet múzeumban töltötték. A művelődési minisztérium havi ezerforintos fizetést adott a gyakornokoknak, ami akkoriban tisztességes összegnek számított. Ez aztán később furcsa módon azért szűnt meg, mert bevezették a kétszakosságot, sőt bizonyos muzeológiai szakokra csak másodéven lehetett jelentkezni. A szakpárok miatt sokféle kombináció alakult ki, lehetetlenné vált a korábbi muzeológiai szakképzés megszervezése.

MC: *Ön hol volt gyakornok?*

¶ Az etnográfusok mindig a Néprajzi Múzeumban, a régészek a Nemzeti Múzeumban, a művészettörténészek a Szépművészeti Múzeumban és az Iparművészeti Múzeumban kaptak gyakorlati képzést.

MC: *Átgondolt muzeológiai képzés, szakmaiság, békés átadások, kiállítások világa tűnik fel. Mennyire érzékelték a múzeumok a Rákosi-diktatúra hatását?*

¶ 1958-ig a múzeumokban tovább élt az 1922-től '34-ig működő Országos Magyar Gyűjteményegyetem, a Magyar Nemzeti Múzeumhoz tartozó Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének, valamint az 1934-ben létrehozott Magyar

Nemzeti Múzeum Tanácsának a stílusa, szervezete. Ezt még erősítette is a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (MMOK), amelyből utóbb a műemlékvédők az építészeti tanácshoz csatlakoztak, Múzeumok Országos Központjaként 1953-ig működött, akkortól a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya irányította. Kiváló szakemberek dolgoztak itt. Ez az időszak 1957-ig tartott. 1956-ban Fülep Ferenc főosztályvezetőt leváltották, csak a Nemzeti Múzeum főigazgatója lehetett. A főosztály élére Dobrovits Aladárt választották, aki korábban a Nemzeti Múzeum Elnökségében dolgozott. Utóbb az Iparművészeti Múzeum főigazgatója volt, egyetemi tanár, egyiptológus, korábban a Szépművészeti Múzeum vezető egyéniségeként is tevékenykedett. Dobrovits felszólította, hogy a múzeumok tudományos szerepét erősítsék, de elkövette azt a hibát, hogy rendszeresen kijavította, kioktatta a minisztérium mozgalmár munkatársait. Szívesen kezdte a mondanivalóját a „gyengébbek kedvéért” fordulattal, ezt megunta Benke Valéria művelődési miniszter, a rádió korábbi elnöke, s ezt mondta: „Vegye tudomásul, Dobrovits elvtárs, hogy maga közülünk a leggyengébb.” Ez persze politikailag sem volt igaz, mert amikor Dobrovits Egyiptomban megtudta, mi történt 1956. november 4-én idehaza, táviratilag lépett be az MSZMP-be.

MC: *A Rákosi-rendszert ennyire nem érdekelték a múzeumok?*

¶ Nagyon sajátos volt. A múzeumok eredetileg a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz tartoztak, és a Gyűjteményegyetemen keresztül autonómiát élveztek magas szintű irányítással. A háború után maradt ez a rendszer, Kardos László néprajzi szakember – róla már szóltunk – minisztériumi vezetőként látott fantáziát a területben. Mint említettem, ő kezdte el a MMOK-ot szervezni, magát jelölve vezetőjévé, részben azért, hogy a minisztériumból elkerüljön. Jól jellemzi ezt az időszakot egy vele kapcsolatos történet! A fordulat éve körül, amikor politizálták az intézményeket, mindenre volt egy klasszikus idézet: „Lenin elvtárs mondotta, hogy valamennyi művészet közül a legfontosabb a film” stb. A múzeumokról nem volt ilyen, de kellett volna. És akkor Klaniczay Tibor és Kardos összeültek, hogy ezen segítsenek, és kitalálták: „A múzeumok a népek középiskolái – mondotta Lenin elvtárs.”

MC: *És ezt elterjesztették?*

¶ Igen. A dolog ott csúszott el, hogy Rákosiék nem szerették azokat a baloldaliakat, akik '45 előtt Magyarországon éltek. Ezért lett Rajk áldozattá, ezért utasították el

a Nékoszt, ezért bélyegezték meg Kardost. Kardos örülhetett is, hogy nem a vádlottak padjára került, hanem a Néprajzi Múzeumban muzeológus lett. Később osztályvezetőnek, majd 1956-ban főigazgatónak nevezték ki, de '57–58 fordulóján letartóztatták, mert részt vett Nagy Imre kéziratának Nyugatra juttatásában. Csak 1963-ban szabadult, haláláig a Néprajzi Múzeum tudományos főmunkatársa volt.

MC: 1958-ban mi változott meg a múzeumi világban?

¶ Leváltották Dobrovitsot, aki az Iparművészeti Múzeumba került. A főosztályvezetői székbe Németh András ült, aki előző életében alezredes volt az ÁVH-nál, és a Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaság (MAORT) ellen folytatott koncepció per „nyomozásának” egyik irányítójaként tevékenykedett. Hirtelen kiderült, ő lesz a legjobb múzeumi irányító. Amikor én diplomáztam, ő nevezett ki. Nem sokáig vezette a főosztályt, mert botránnyossá vált a munkamódszere. A szakmai vitáit sajátosan oldotta meg. Volt kollégái késő este rendszeresen becsöngettek a főosztály munkatársaihoz, hogy környezettanulmányt végezzenek az otthonukban. A szakszervezeti bizalmi végül felkereste a minisztérium szakszervezeti vezetőjét, aki történetesen épp Biszku Béla felesége volt. Némethet menesztették, őt Liptai Ervin követte a Hadtörténeti Intézetből, aki a hetvenes évekig vezette a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztályát.

MC: Ez pozitív változást hozott?

¶ Liptai Györffy-kollégista, orvostanhallgató volt. Később politikai tisztképző akadémiára küldték, és katona lett. Szélesebb látókörű ember volt, aki körbelátogatta a múzeumi szaktudományok vezetőit, tájékozódott, megpróbált egyfajta modus vivendit teremteni. Nagy volt a különbség, de abban a tekintetben nem tudott segíteni, hogy a felsőbb politikai vezetés a múzeumok tudományos jelentősége helyett agitációs és propagandaszerepüket emelte ki. Kiállítóhelyként a politikai propagandához közelebb álló dolgokat kellett megvalósítani. Ennek az egyik jellemző epizódja volt: a győri múzeumban arról folyt a vita, hogyan lehetne Győrt mint kereskedelmi központot, mint polgárvárost, utána pedig mint ipari központot bemutatni, tárgyi anyagot kérve például a gyáraktól. Végül a 20. századi kiállítás középpontjába egy kocsmajelenet került egy hosszú szöveggel, hogy ott találkoztak a mozgalmárok. Egy kicsi fali tárlóba műszaki rajzot helyeztek azzal a felirattal, hogy Győrben repülőgépgyártás is folyt. A szoba másik végén egy csendőregyenruha utalt az '56-os „ellenforradalomra”.

A Vörös-torony délnyugati saroktornyocska délnyugati sarka a déli homlokzaton 1656-os évszámmal
Fotó: Filep Antal, 1963

A sárospataki Vártemplom (Szent Erzsébet-templom) főhajója nyugatról az ásatáskor
Fotó: Filep Antal, 1964

Könyörögtem, hogy Győr technikatörténeti, gazdaságtörténeti szerepére helyezték a hangsúlyt, ne egy kocsmára, ami bárhol máshol is lehetne.

MC: *Ez az időszak előzi meg a megyei múzeumi rendszer megszervezését?*

¶ 1962-ig teljesen centrális volt a múzeumi rendszer, a minisztériumhoz tartozott minden múzeum. Rendkívül nagy jelentősége volt annak, hogy központosítva volt a múzeumi rendszer. A húszas évektől mindenki látta, hogy a közigazgatási apparátus nem alkalmas könyvtárak, levéltárak és múzeumok irányítására. Túlnőttek a közgyűjtemények azon, hogy a polgármester, a jegyző vagy a közgyűlés hozzá tudjon a problémáikhoz szólni. Ez más volt a 19. században, amikor a jogász végzettségű alispán és a megyei jegyző felkészültsége, tudása elegendő volt, hogy színvonalasan szerkessze például az *Adalékok Zemplén megye történetéhez* művelődéstörténeti folyóiratot. A 20. században azonban már egymást követték a rossz döntések. Ilyen volt, amikor 1941-ben a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége véleménye ellenére Zemplén vármegye a borsi kastélyba, II. Rákóczi Ferenc szülőházába vitte a vármegyei gyűjteményi anyagot. Hiába mondták, hogy Borsi kis község, nincs értelmisége, a trianoni országhatáron kívül eső terület, bármilyen háborús konfliktus adódik, vitatható a helyzete. Ez be is következett, 1944-ben a partizánok mindent kidobtak a várárokba, ami megmaradt, az pedig Csehszlovákiához került. A bodrogvécsi honfoglalás kori tarsolylemez egy piarista szerzetes tanár mentette meg, úgy, hogy a határzár előtt, amit lehetett, összegyűjtött, és 1961-ig a lakásán őrizte a műtárgyakat. A tarsolylemez akkor adta át, amikor Sátoraljaújhely első okleveles említésének 750. évfordulóját ünnepelték. Ki is állították volna – egy zöld posztón, vitrin nélkül. Néhány hete voltam Patakon, amikor szakértőként áthívtak. Először is kértem, hogy zárják el, másodszer pedig felkutatam a lelet megkerülésének történetét, hogy intézkedhessen a Nemzeti Múzeum. Pillanatokon belül megszületett egy alku. Kazinczy széke visszakerült a Múzeum körútról Újhelyre, a levéltárba, a tarsolylemez meg a Nemzeti Múzeumba.

¶ Szentesi példám is van, hogy a Horthy-korszakban sem volt megoldott a múzeumirányítás. A törvény szerint, ha egy város vagy vármegye tartott fenn egy múzeumot, és betartotta a jogszabályokat, az államsegély megduplázta a költségvetését. Az egyik kikötés az volt, hogy minden múzeumban legyen egyetemi végzettségű alkalmazott. A szentesi múzeumban Csallány Gábort neveztek ki múzeumigazgatónak, akinek a legmagasabb iskolai végzettsége haditengerészeti villanyszerelő volt. (1899-ben elvégezte a Nemzeti Múzeumban szervezett archeológiai és numizmatikai tanfolyamot, majd részt vett a néprajzi kurzuson is – A szerk.)

Hosszú időn keresztül a megyei előkelőségek közé tartozott. Aztán jött a Klebelsberg-korszak, és kellett a diploma. A megye inkább lemondott az állami támogatásról, de nem volt hajlandó nyugdíjazni a pártfoglaltját.

MC: Említette, hogy Győrben kezdett el dolgozni. Nem vágyott vissza Szentesre, ahol az első, meghatározó tapasztalatait szerezte?

¶ Én szívesen visszamentem volna a dél-alföldi részre. Tálasi István tanszékvezető azonban ragaszkodott ahhoz, hogy az addig feltáratlan Kisalfölddel foglalkozzam. Többen az egyetemi társaim közül erről a területről írtuk a szakdolgozatunkat. Így kerültem két hónapos zalaegerszegi helyettesítés után Győrbe, ahol aztán teljes meg nem értés fogadott. A városi tanács és a megye nem érezte magáénak 1959–60-ban a múzeumot. Nem értették, mit akarunk egy ipari területen a néprajzzal. Akkor nőültem, szükségem lett volna szolgálati lakásra. A város arra hivatkozott, hogy a háborús károk miatt ebben nem tudnak segíteni. A múzeumi főosztályról külön leutaztak Győrbe, elmondták, hogy ide képeztek. Amikor azzal fenyegetőztek, hogy nem tudnak mást csinálni, mint hogy elvisznek Sárospatakra, a győri döntéshozók csak annyit válaszoltak: „Ott biztosan eredményesen fog dolgozni.”

¶ A végzésem után a másik alternatíva a Nemzeti Múzeum középkori osztálya volt. Méri István szeretett volna egy, a régészetben tájékozott néprajzi munkatársat. Párducz Mihály státusa volt megürülőben, őt az Akadémiára akarták áthelyezni. Kedvem volt hozzá, de elhúzódott az intézés. Édesapám súlyos betegsége miatt mielőbb állást kellett vállalnom. Így elfogadtam a győri kinevezést, majd hamar átkerültünk Sárospatakra.

MC: Ott mennyivel voltak kedvezőbbek a körülmények a győrihez képest?

¶ Patakon a feleségem is kapott tanári állást a Rákóczi Gimnáziumban, és tudtuk, hogy jó lakásunk lesz. A mai történeti kiállítás első szakasza, a lodza és a belső lépcsőház között volt az otthonunk. 1563-as ablak nyílt a Bodrogra... Sárospatakon nagyon rossz közellátási viszonyok voltak, nekünk pedig 1961-ben és 1963-ban születtek a lányaink. Még több gondot jelentett, hogy a város nem rendelkezett vízvezetékekkel 1965–66-ig. Kisebb-nagyobb vízvezetékek voltak, de a pataki talajviszonyok miatt a kutak könnyen szennyezetté váltak. A várban viszont régebben kiépítették a vízvezetékét, még öntözőrendszer is tartozott hozzá. Ennek az átalakításával a környező házak is részesültek idővel a Bodrog folyó vizéből. A pataki vár, a Rákóczi Múzeum vízellátóközpontként is funkcionált:

a parti, felszíni vízkivételi vízmű acéllemez víztartálya a Vörös-toronyban volt, a ma már helyreállított „bokályos ház” előterében. Ebből aztán galiba lett, mert a csehszlovák oldalon a vegyi üzemek szennyvíztárolói nem voltak megfelelőek. Előfordult, hogy a határtól Olaszliszkaig bordó lé folyt a Bodrog medrében. Emiatt a vár parti kútja is elszennyeződött, tönkrement a fémtartály is, a víz többször elöntötte a Vöröstornyot. Mivel a várban működött a Debreceni Egyetem kutatóállomása, a geológusok megfúrták a „sub rosa” sarokerkély előtti részt. Hatvan méterrel a vár alatt kristálytisztá vizet találtak. Ekkor már csak miniszteriumi támogatásra volt szükség, hogy egy biztonságos kutató fúrhassunk. Ám Károlyi Mihály özvegye, Andrassy Katinka ekkor költözött haza Franciaországból, és a Károlyi-palotában kialakítandó lakosztályára ment a pataki kút költsége. Nagy nehezen a következő években ki lehetett harcolni, hogy megkapjuk a kútúrás fedezetét, befejezhessük az elavult vízvezeték-, csatorna- és villanyhálózat felújítását. Amikor a város vízvezetéke kiépült, de még nem volt meg az összeköttetés a sátoraljújhelyi vízművel, a múzeumi kút látta el a város közkútjait.

MC: A múzeum akkor már egy ideje működött.

¶ Nagyon érdekes volt az előtörténete. Rácz István kezdte kialakítani, aki Finnországból visszatérve, 1945-ben Újszászy Kálmánnal a Református Kollégium keretében szervezett bentlakásos népfőiskolát dán–svéd–finn mintára. Emellett egy múzeumi gyűjtemény szervezéséhez látott. Művészeket kért meg, hogy alkotásaikkal támogassák az esztétikai képzést. Ez az oktatási segédanyag vált a gyűjtemény alapjává. Mellesleg Rácz kiváló, Európa-szerte ismert fényképész volt, és néprajzi anyagot is fotózott, gyűjtött. Az iskolák államosítása a Sárospataki Kollégiumot is utolérte. A népfőiskolát megszüntették. (Az egyházi gimnázium még 1952-ig működött.) Rácz István félreállítását követően ’58-ig még működötték az alkotóházat képzőművészeknek, íróknak, zenészeknek a várban a múzeum mellett. Amikor a művészotthont megszüntették, a Rákóczi Múzeum a Kossuth Lajos Tudományegyetemmel kötött megállapodást. Kutatóállomást szerveztek a diákok és tanárok részére, szállást alakítottak ki. Rendszeresen érkeztek biológusok, földrajzosok, botanikusok, a néprajzosok másfelé jártak. Nekik jóval korábban a Hutákban alakult ki gyakorlóterepük. A kutatóállomás 1963–64-ben szűnt meg, miután Füle Ferenc főigazgató Wartburgja diákcsíny áldozatává vált.

MC: Rácz Istvánt, aki a Szabadművelődési Akadémia, a Művészotthon és a Múzeum vezetője-szervezője, szintén egyik napról a másikra menesztették. '56 után el is hagyta

Magyarországot, Finnországban a műtárgyfényképezés megteremtőjeként tartják számon. Ki folytatta a pataki múzeumi projektet?

¶ A múzeum vezetését 1950-ben Bakó Ferenc vette át, akit két év múlva átvezényelték Egerbe. Bakó Ferenc Abaújban, Zemplénben végzett kutatásai mellett ekkoriban kezdődött meg az első állandó kiállítás rendezése, a műemlékegyüttes restaurálása. A kiállítás szervezője a történész Fügedi Erik volt. Ennek a kiállításnak még nem volt történeti mondandója. Látványos történeti tárgyakat, fegyvereket, bútorokat, képeket, fémedényeket válogattak össze, dekoratív módon elhelyezték őket. Néhány tablón utaltak a Pálóczyakra, a Perényiekre és a Rákócziakra. Bakó után gyorsan váltották egymást a vezetők, zavaros körülmények között. Változást Dankó Imre érkezése jelentett, akinek a története ugyancsak jól jellemzi a korszakot. Gimnáziumigazgató volt Szentendrén. Amikor a ferences rend megkapta az iskolát, Dankó Túrkevére ment tanítani. Itt került először kapcsolatba a múzeummal, itt hozza létre élete első gyűjteményét. 1954-től három éven át a sárospataki Rákóczi Múzeum vezetője lett, innen Bajára, Gyulára, majd Pécsre, végül 1969-től Debrecenbe ment múzeumigazgatónak. Sárospatakon mellé iktatták be Balassa Ivánt a Néprijzi Múzeum főigazgatóságáról való lemondása után. Ő 1961 júliusáig maradt, én válhattam. Ekkor nevezték ki a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztályának tudományos osztályvezetőjévé. A minisztériumból 1965-ben vált ki, a Mezőgazdasági Múzeum egyik főigazgató-helyettese lett. 1969-től pedig megbízott főigazgatóként irányította az intézményt.

MC: A Vármúzeum 1951-től vette fel a Rákóczi Múzeum nevet, akkor az MMOK intézményhálójának tagjaként. Mióta tartozott a pataki vár a Nemzeti Múzeumhoz?

¶ Amikor 1962-ben elrendelték a tanácsosítást, mindenki azt mondta a megyében, hogy a pataki múzeumot ebből hagyják ki, mert a kiállítások tárgyai a Nemzeti Múzeumhoz, az Iparművészeti Múzeumhoz tartoznak, és anyagilag is nagy teher a vár fenntartása. Sikerült meggyőznünk a megye vezetőit, ne kérjék a várat, így a visegrádi, esztergomi múzeummal együtt mi is kimaradtunk a tanácsosításból.

MC: Amikor átveszi a Rákóczi Múzeum vezetését, épp a magyar múzeumi rendszer átalakítása zajlott. Hogyan látott munkához?

¶ Nem volt könnyű feladat. Patakon még a minisztériumtól közvetlenül függő vezetőként kezdtem, később pedig a Nemzeti Múzeum főigazgatója, Fülep Ferenc

Az Olaszbástya nyugati oldala, az úgynevezett Porház
Fotó: Filep Antal, 1964

A Vártemplom (Szent Erzsébet-templom) északi pillérsora, az 5. pillér nyugati oldala, 1492-ből való vörösmárvány síremlék
Fotó: Filep Antal, 1964

régész lett a főnököm. Emellett etnográfusként is dolgoznom kellett. Egymást követték a szakmai és ideológiai konferenciák, és állandó konfliktusom támadt, hogy a néprajzi-ideológiai továbbképzésen nem vehettem részt. Állandóan védekeznem kellett, hogy nem szabotálom, hanem ugyanarra az időre összehívott történeti muzeológiai konferenciára kellett járnom, vagy igazgatói értekezletek estek azokra a dátumokra.

- ¶ Közben a várat kívül-belül meg kellett újítani. Az első forgatókönyvvel rendelkező kiállítást, amely bemutatta a Rákóczi-családot, Felső-Magyarországot, az Erdélyi Fejedelemséget, 1967-ben tudtuk megnyitni Galavics Géza szakmai segítségével úgy, hogy a tárlat létrehozása közben folyt a múzeumi közmű-rekonstrukciója. A kiállítás végül harmincöt évig állt.
- ¶ Borzasztóan nehéz időszak volt. Balassa Iván mindig megjegyezte, hogy ő bezeg mennyit tudott gyűjteni, amíg Patakon volt. De akkor a műemlékvédelem még az olasz bástyán vagy azon kívül, a várárookban tevékenykedett, vagy az épület külső homlokzatát kutatták, állították helyre. Amikor átvettem az intézményt, a helyreállítás bejött az épületbe. Emiatt a raktárakat folyamatosan költöztetnem kellett. Egyedül dolgoztam főállású munkatársként, rajtam kívül volt egy részeges hivatalsegéd és egy beteg portás bácsi. Rajtuk kívül csak négyórás munkatársak voltak, akár irodában tevékenykedtek, akár teremőrként. Jelentős idegenforgalmat bonyolítottunk, mert a Vörös-torony és a könyvtár, valamint az időszaki kiállításaink építkezés közben is nyitva tartottak. Ilyen volt a Rákóczi- és Erdődy-kincset bemutató tárlat, amelynek az őrizetéhez éjjel-nappal a rendőrség nyújtott segítséget.
- ¶ 1963-ban kinevezték mellém a régész-művészettörténész Molnár Verát (házassága után Gervers-Molnár Vera), de ez sem enyhített a terheimen. A műemlékvédelmi felügyelőség ekkortájt finanszírozta a pataki gótikus vártemplom, illetve a karcsai román kori református templom kutatását, ásátását. Az egyetlen régészünknek két rendkívül exponált helyen kellett dolgoznia. Mit lehetett tenni? Vera napközben Karcsán dolgozott, este pedig ellenőrizte a pataki munkát. Én pedig, miközben intéztem az ügyeket, kétóránként megnéztem, mi történik a templomban. Betöltöttem mindennap a fényképezőgépet, és folyamatosan fotóztam a templomot, hogy legalább dokumentáljam a feltárásokat.
- ¶ Külön gondot jelentett, hogy már Rác István idejében a háborúban feldúlt otthonok, kastélyok bútorait Patakra mentették. Több zsúfolásig megtöltött szoba, terem tele volt a roncs állapotban lévő bútorokkal. Látszott, hogy a 17. és a 19. század közötti időszak értékes tárgyai, de állapotuk iszonyatossá vált.

MC: *A tárgyakat Budapesten restaurálták?*

Vártemplom (Szent Erzsébet-templom) északi homlokzat, a 2. számú ablak kőrácsa kibontás közben
Fotó: Filep Antal, 1964

¶ Kőbányán a művészi kézműves vállalat ezzel foglalkozott. Nagyon értékes munkát végeztek. A plébániatemplom barokk főoltárát (valaha a budai karmelitáké volt) szintén ők restaurálták.

MC: *Gyűjteménygyarapításra, leltározásra volt lehetőségük?*

¶ Minden évben el kellett költeni az évi gyűjtési pénzt, és az évi gyarapodást is dokumentáltam. Nagyon keveset tudtam terepre menni az építési lekötöttség miatt. Hihetetlenül nehéz volt, hogy ott vagyok Patakon, kutatnom kell a megyében, de a kutatási területem Komáromra, Győrre és Sopronra is kiterjed.

MC: *Ezért döntöttek úgy, hogy 1967-ben eljönnek?*

¶ Hogy a múzeumból eljöttem, annak egy oka volt. A járási vezetőekkel először nagyon jó viszonyt alakítottam ki. De volt egy átfogó személycsere, és az egyik új vezető rendkívül ellenségesen viselkedett. A megyei vezetők sem tudtak mit kezdeni vele. Ez rendkívül feszültté tette a helyzetet. Közben megalakult a Néprajzi Kutatócsoport, és a régi tanárim megkerestek. Ortutay Gyula elkért Fülep Ferencről. Aki el is engedett volna, de nem volt, aki felváltson. Az állandó kiállítás megnyitása után hónapokig függőben maradt, hogy mehetnek-e? Közben a feleségem számára meg kellett szervezni, hogy Pesten taníthasson. Végül ő kezdett előbb a fővárosban dolgozni.

MC: *Ki lett az utódja?*

¶ Felmerült, hogy jó lenne, ha történész lenne. Szabó István történészprofesszor valamelyik tanítványára gondoltunk. Voltak javaslatok, de mind politikai konfliktusba kerültek állomáshelyeik valamelyik vezetőjével, így Fülep nem merte kinevezni őket. Végül Janó Ákos etnográfusra esett a választás, aki Szabó-tanítvány is volt, és sokáig igazgatta a pataki múzeumot. Korábban Hajdúböszörményben, majd Kiskunhalason volt múzeumigazgató, kiváló kutatásokat végzett.

MC: *A múzeumokkal akkor került megint napi kapcsolatba, amikor a pécsi egyetem frissen alakult néprajzi tanszékén a kilencvenes években muzeológiát tanított?*

¶ Igen, de a kutatási témáim miatt sosem szakadt meg a kapcsolatom a múzeumokkal. Az oktatásban a régi tapasztalatok jelentősek voltak. Ragaszkodtam hozzá, hogy az egyetemen legyen muzeológia, ami két részből állt: intézmény- és tudó-

mánytörténetből és a múzeumi munka elvi, gyakorlati kérdéseinek tárgyalásából. A muzeológus diákjaimra ma is büszkén gondolhatok. Megállták a helyüket.

MC: *Az egyik tanítványa azt mondta, az egyik előadását azzal kezdte, hogy „a múzeumban a kiállítás a szükségesség rossz”. Viccelt?*

¶ Persze, ez arra vonatkozott, hogy az ötvenes évek végétől elhomályosodott, hogy a múzeum kutatóhely, tudományos intézmény. Ha ezt jól végzik, lehet publikálni, lehet kiállítani. A vidéki múzeumokban azonban sok a pluszfeladat. A gyűjtőterület teljes anyagát naprakészen kell ismerni. A tervezőirodától a gazdasági intézményekig nincs adatbázis, ami a helyi adatgyűjtést pótolhatná. Alighogy megmelegedtem Patakon, megjelentek az idegenforgalmi vezetők a terveikkel. Aztán a várostervező vállalat emberei is kerestek, hogy Patakról, a Zemlénről fejlesztési tervet készítsenek, de nincs ismeretanyaguk, csak a statisztikai közleményekre építhetnek. Kiderült, a múzeum tudja, milyenek a helyi viszonyok, adottságok. Hol vannak a helyi értékek. Nem kis feladat, hogy az adott gyűjtőterület társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténetében alaposan tájékozódjunk. Ehhez azonban az kell, hogy a múzeum kutasson, elsősorban tudományos és kutatóintézmény legyen, és csak ha van eredmény, akkor váljon kiállítóhelyé.

FILEP ANTAL etnográfus 1936-ban született Szentesen. Tanulmányait az ELTE BTK-n végezte néprajz–muzeológia szakon 1959-ben, ahol doktori fokozatot is szerzett 1969-ben. 1967 óta az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tudományos kutatója. Muzeológusként dolgozott Győrben 1959-től, Sárospatakon 1961-től. 1991-től 1995-ig a Janus Pannonius Tudományegyetem Néprajz Tanszékének első, tényleges státussal rendelkező vezetője, 2005-ös nyugdíjazásáig tanára. Ma is aktív kutató, főleg a népi építkezés kutatásával, településvizsgálattal, 18–19. századi történeti néprajzzal foglalkozik. Legfontosabb művei: *A magyar nép táji-történeti tagolódása* (Kósa Lászlóval, Bp., 1975), *Kis magyar néprajz a rádióban*. Bp., 1978. [Társszerz.: Kósa L., Takács L.], *Tetőformák és oromzatok a Kisalföldön*. In: Niedermüller P. (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom*, XV. Bp., 1990. 249–295., *Osztott beltelkű települések Moson megyében. Catastrum*. 2014/4. 5–21., *Negyed, a mátyusföldi osztott beltelkű település ábrázolása a kataszteri felmérés térképein. Catastrum*, 2015/4. 3–11.

Szilágyi Lenke felvétele